

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٥٩ ١٧٧ - ٢٠٣ ٥٧٧.٩

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش اسلام

بررسی مواضع پیامبر اکرم (ص) در قبال اقشار مختلف اجتماع

استاد راهنما:

دکتر اصغر فروغی ابری

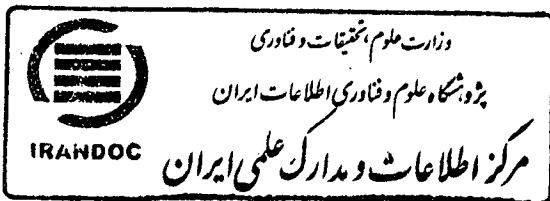
استاد مشاور:

دکتر مصطفی پیرمردیان

پژوهشگر:

فخرالدین شکری

اسفند ماه ۱۳۸۷

۱۵۹۱۸۷

۱۳۹۰/۳/۱۸

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی تاریخ گرایش اسلام آقای

فخرالدین شکری

تحت عنوان

بررسی مواضع پیامبر اکرم (ص) در قبال اقشار مختلف اجتماع

در تاریخ ۸۷/۱۲/۲۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ^{خوب} ~~بسیار خوب~~ به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر اصغر فروغی ابری با مرتبه ی علمی استادیار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر مصطفی پیرمردیان با مرتبه ی علمی استادیار

۳- استاد داور داخل گروه دکتر محمدعلی چلونگر با مرتبه ی علمی استادیار

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر علی غلامی با مرتبه ی علمی استادیار

امضا

امضا

امضا

امضا

امضای مدیر گروه

خدایا:

به من توانی عطا کن تا بر آنچه مرا از دانش بخشیده ای سگرمگذار باشم و به آنانکه زوایای تیره اندیشه ام را با
آموزگاری خویش روشن نموده اند اجر فراوان ده و مرا آن شایستگی عنایت فرما تا در بازمانده حیات خویش سزاوار
دانش فزون تر از جانب تو باشم و عنایتی کن تا آموخته هایم بی سود نباشد و بتوانم به یاری علمی که مراد داده اند بنده
ای سایه برای تو و یاورى توانا برای بندگانت باشم.

الهی! مادر و پدر مرا که هست نزد خود اختصاص ده و دانش آنچه را از حقوق ایشان بر من لازم است به من عطا
کن. اینک قدر دانی و سپاس دارم از اساتید فرهیخته و کرامت‌دار دکتر اصغر فروغی ابری استاد راهنما و دکتر
مصطفی پیرمردیان مشاور که با حوصله و تواضع فراوان هدایت کر من در انجام این پژوهش بودند.

به پروردگارم، آموزگار عشق و ممتنا

به روح پاک پدرم

به مادر مهربانم

به خواهر و برادران عزیزم

به همسر دلسوزم

که آرام من به گاه بی قراریهاست

چکیده

اقشار مختلف اجتماع به عنوان بخشهایی که می توانند باعث پویای و رشد و تعالی جامعه شوند، از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشند. تعالیم مقدس اسلام و سیره رسول اکرم نیز حاوی نکات ارزشمندی است که بیانگر اهمیت این مقوله می باشد، به طوری که اخلاق و سنت هایی را که ریشه در اعماق این اقشار و مردم وجود داشت و به آن عادت کرده بودند، به تدریج تغییر دادند و محتوایی نو بدان بخشیدند.

مواضع حضرت رسول (ص) در قبال اقشار مختلف اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی در جهت اقامه عدل و حق در میان آنها بود. ایشان در باب اقشار سیاسی - اقتصادی از جمله کارگزاران، استانداران، والیان، فرماندهان نظامی، بازرگانان، جانشینان خود و ... فاکتورهایی همچون تقوی، مدیریت و شجاعت و اصولی همچون پایبندی به اصول اخلاقی و ارزشهای انسانی را در نظر می گرفتند و در برخورد با کشورهای دیگر اصولی همچون پایبندی به اصل دعوت و بنیان نهادن رابطه ای مسالمت آمیز و براساس احترام متقابل را رعایت می نمودند. همچنین در راستای شکل گیری نظام سالم اقتصادی با ثروت اندوزی، استثمارگری، درآمدهای نامشروع و غیرقانونی مبارزه می نمودند. در زمینه اجتماعی نیز ایشان در صدد اجرای عدالتی جامع بودند که حقوق همه اقشار مانند حقوق فرد و خانواده، اقلیتها، بردگان و ... رعایت شود و می توان گفت اسلام با هر نوع نابرابری که بربنیادی غیر از تقوی باشد مبارزه می کرد و دریافت که رسول اکرم (ص) تبعیض های قومی و نژادی، نظام برده داری، تبعیض های جنسیتی و نابرابری های اقتصادی را کم رنگ نمودند.

کلیدواژه ها: جامعه، قشر بندی اجتماعی، سیره، پایگاه اجتماعی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن	۲
۳-۱- اهداف	۳
۴-۱- پرسشها	۳
۵-۱- پیشینه تحقیق	۴
۶-۱- روش تحقیق و مراحل آن	۴
۷-۱- بررسی منابع و مآخذ	۴
۱-۷-۱- منابع دینی	۴
۲-۷-۱- سیره نگاری	۴
۳-۷-۱- مغازی و فتوح	۵
۴-۷-۱- طبقات	۶
۵-۷-۱- تاریخ های عمومی	۶

فصل دوم: ساختار اجتماعی عربستان

۱-۲- ساخت اجتماعی عربستان	۹
۱-۱-۲- بادیه نشینی	۱۲
۲-۱-۲- شهرنشینی	۲۰

فصل سوم: اقشار سیاسی - اقتصادی

۱-۳- اقشار سیاسی-اقتصادی	۲۳
۱-۱-۳- نقیبان	۲۴
۲-۱-۳- کارگزاران و استانداران	۲۵
۱-۲-۱-۳- وظایف و شرایط والی	۲۶
۳-۱-۳- فرماندهان نظامی	۳۱
۴-۱-۳- سربازان	۳۳

۳۵.....	۳-۱-۵-قضات.....
۳۷.....	۳-۱-۶-سفیران.....
۳۹.....	۳-۱-۷-اسرا و بردگان.....
۴۴.....	۳-۱-۸-سران کشورها.....
۴۸.....	۳-۲-اقتشار اقتصادی.....
۵۰.....	۳-۲-۱-اقدامات اقتصادی پیامبر(ص) در سال های نخستین.....
۵۱.....	۳-۲-۲-منابع درآمدی حکومت خاتم(ص).....
۵۲.....	۳-۲-۳-عاملان صدقات.....
۵۳.....	۳-۲-۴-هزینه های حکومت.....
۵۴.....	۳-۲-۵-راهکارهای پیامبر(ص) برای بهبود وضعیت اقتصادی.....
۵۵.....	۳-۲-۶-دستورات اخلاقی- اقتصادی پیامبر(ص).....
۵۶.....	۳-۲-۷-تجار و بازرگانان.....
۶۰.....	۳-۲-۸-کشاورزان.....
۶۲.....	۳-۲-۹-پیشه وران.....
۶۲.....	۳-۲-۹-۱-دامداران.....
۶۳.....	۳-۲-۹-۲-مزدبگیران.....
۶۴.....	۳-۲-۹-۳-صاحبان صنایع دستی و مشاغل دیگر.....

فصل چهارم: اقشار اجتماعی

۶۶.....	۴-۱-۱-قشر اجتماعی.....
۶۷.....	۴-۱-۱-۱-قبایل اوس و خزرج.....
۶۸.....	۴-۱-۲-قبیله بنی نجار.....
۶۹.....	۴-۱-۳-قبیله همدان.....
۷۱.....	۴-۱-۴-قبیله اشعر.....
۷۲.....	۴-۱-۵-قبیله اسلم.....
۷۳.....	۴-۱-۶-قبیله جهینه.....
۷۴.....	۴-۱-۷-مواضع پیامبر در قبال قبایل.....

۲-۴- خانواده.....	۷۴
۱-۲-۴- کارکردهای خانواده از نظر قرآن.....	۷۵
۲-۲-۴- حقوق و اخلاق در خانواده.....	۷۷
۳-۴- پیامبر و اقلیت های مذهبی.....	۸۳
۱-۳-۴- مواضع پیامبر در قبال اقلیت ها.....	۸۴

فصل پنجم: اقشار فرهنگی و نتیجه گیری

۱-۵- راهکارهای فرهنگی و آموزشی پیامبر برای اقشار جامعه.....	۸۸
۱-۱-۵- یادگیری زبان و خط.....	۸۸
۲-۱-۵- آموزش قرآن.....	۸۹
۳-۱-۵- تلاش برای طرح مراسم های دینی.....	۹۰
۲-۵- دیدگاه پیامبر نسبت به فرا گیری علم و دانش.....	۹۰
۳-۵- نتیجه گیری.....	۹۶
منابع و مأخذ.....	۹۸

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

شخصیت و سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) به عنوان اسوه کامل بشری از چنان ابعادی برخوردار است که جز با مطالعات دقیق و عمیق و بنا به رویکردها و رهیافتهای گوناگون نمی‌توان جز گوشه‌ای آنرا باز شناخت. هر یک از ابعاد سیره و شخصیت آن حضرت همچون روحانیت و معنویت، اخلاق فردی، خانوادگی، اجتماعی، سیاسی، نظامی، علم، سیاست، عبادت، تعلیم و تربیت، مدیریت، قضاوت، اجتماع و..... می‌تواند موضوع تحقیق مستقلی قرار بگیرد.

نبی مکرم اسلام (ص) در برخورد با اقشار مختلف اجتماع، اخلاق و سنت‌هایی را که ریشه در اعماق جامعه و مردم دارد و نسل به نسل به آن عادت کرده بودند و به طور طبیعی عمل می‌کنند به تدریج تغییر می‌دهد و روح و محتوایی نو بدان می‌بخشد و این در حالی است که قبل از اسلام جامعه و اقشار اجتماعی فاقد بیکره اجتماعی متکامل بود و هیچ گونه اقتدار سیاسی فراگیر و یا نظام اداری جامع پدید نیامده بود و تمدن و دولتی وجود نداشت که بتواند اقشار متفرق اجتماع در یک زنجیره مشترک و حیاتی پیوند دهد اما پس از آمدن اسلام و به خصوص پس از هجرت رسول اکرم (ص) جامعه و اقشار مختلف آن شکل نظام مند تری به خود گرفتند.

تمامی تلاشهای پیامبر اعظم (ص) در طی بیست و سه سال نبوت در راستای یک هدف خاص و ویژه قرار داشت. اصلی‌ترین هدف ایشان رضای خداوند است، بر این اساس مواضع ایشان نیز در قبال اقشار مختلف

اجتماعی و فرهنگی و سیاسی و اقتصادی در جهت اقامه عدل و حق در میان اقشار مختلف اجتماع می‌باشد. ایشان با بیان ویژگیها و شرایط اقشار مختلف اجتماع در صدد رفع تبعیض های موجود و از بین بردن فاصله ها طبقاتی ناشی از مسایل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... برآمدند. در واقع این دوره بیست و سه ساله دوره ای بود که آن حضرت با مشارکت دادن اقشار در امور مختلف اجتماع و تبیین وظایف آنها به تعلیم علمی و عملی، هم بستگی فکری، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و تقویت روحیه وحدت و مشارکت همگان پرداخت.

به این ترتیب در این پایان نامه سعی شده مواضع پیامبر در قبال اقشار مختلف اقتصادی و سیاسی و اجتماعی تبیین گردیده و سیره ایشان مشخص گردد. همچنین گروهها و طیف های مختلف اجتماع و مواضع پیامبر نسبت به آنها مشخص گردد.

لازم به ذکر است از آنجا که سیره پیامبر الهام گرفته از قرآن است، برای تفهیم بیشتر و غنی تر شدن مطالب در جاهای مختلف این پژوهش از آیات قرآنی به عنوان یکی از منابع اصلی استفاده شده است.

در این راستا مطالب این پایان نامه در پنج فصل تدوین شده است. در فصل اول به کلیات این پژوهش پرداخته شده است، در فصل دوم موقعیت اجتماعی و سیاسی، اقتصادی، فرهنگی جامعه جاهلی شبه جزیره قبل از ظهور اسلام مورد بررسی قرار گرفته شده است و تاثیر موقعیت جغرافیایی در شبه جزیره در شکل دهی به ساختار اجتماعی آن زمان تشریح شده است، در فصل سوم اقشار مختلف در عرصه سیاسی و اقتصادی و مواضع پیامبر اکرم در برخورد با آنها بیان شده است، در فصل چهارم نیز اقشار و گروههای مختلف اجتماعی و نحوه برخورد پیامبرچه به صورت عملی و چه در گفتار، در چهارچوب تعالیم اسلام مورد بررسی قرار گرفته است و نهایتاً فصل پنجم، مواضع کلی پیامبر نسبت به اقشار فرهنگی جامعه و نتیجه گیری و فهرست منابع و مآخذ را شامل می‌شود.

۱-۲- تبیین مساله پژوهشی و اهمیت آن

دین مبین اسلام پانزده قرن پیش در سرزمین حجاز ظهور نمود و در مدت کوتاهی در بخش اعظم دنیای آن روز گسترش یافت. اگر دوران اسلام را با روزگار قبل از آن مقایسه کنیم در می‌یابیم که عصر اسلامی در تکریم شخصیت انسان پیشرفت درخشان و شکوهمندی داشته است، زیرا که با سیری در زندگی گروهها و اقشار مختلف جامعه، تغییرات گسترده ای را در ساختار جامعه و گروهها و اقشار مختلف آن در مقایسه با ساختار جامعه دوره قبل از اسلام مشاهده خواهیم نمود، این تغییرات به نحوی شد که برادری و عدالت و ایمان مبنای اجتماعی آنها قرار گرفت. از آن روزگار تا به امروز عالمان و اندیشمندان، با سعی و تلاش فراوان به نگارش و تالیف پژوهش های زیادی در مورد ابعاد مختلف این آئین و دیدگاه و سیره رسول اکرم (ص) در زمینه های مختلف اجتماعی پرداخته

اند، و هر یک از ایشان، به فراخور توان علمی خویش، از وجود او بهره جسته اند. بنابراین در جهان متمدن امروز که به عقیده تعداد زیادی از صاحبان اندیشه سر شار از پوچی و سر درگمی افراد جامعه بشری است و چه بسیار دانشمندان و عالمانی که مشکل جامعه امروز را فاصله گرفتن اقشار و گروههای مختلف اجتماع از دین و عدم اتکاء به آن می دانند، بررسی مواضع و سیره اجتماعی پیامبر اسلام در مورد طیف ها و اقشار مختلف در حوزه اجتماع، اقتصاد، قضاوت، مدیریت، تعلیم و تربیت و غیره ضروری می نمایانند، چرا که همگی این مسایل از مباحث روز و مورد ابتلای جوامع بشری می باشد.

۱-۳- اهداف

- ۱- تبیین مواضع پیامبر در زمینه ساختار نظام اجتماعی جاهلی.
- ۲- تبیین سیره پیامبر در مورد اقشار مختلف اقتصادی جامعه.
- ۳- تبیین مواضع و سیره پیامبر در مورد گروههای وابسته به طبقه حاکم بر جامعه.
- ۴- تبیین مواضع پیامبر در قبال طیف های فرهنگی جامعه.

۱-۴- پرسشها

- ۱- مواضع و سیره پیامبر در قبال گروههای مختلف جامعه چگونه بود ؟
- ۲- مواضع و سیره پیامبر در مورد اقشار و گروههای مختلف وابسته به حکومت چگونه بود؟
- ۳- اقشار مختلف فرهنگی در دیدگاه و سیره پیامبر(ص) چه جایگاهی داشتند؟
- ۴- مواضع پیامبر اکرم در قبال گروههای مختلف اقتصادی چگونه بود؟

۱-۵- پیشینه تحقیق

آنچه در مورد دیدگاه پیامبر بویژه دیدگاه ایشان در مورد اقشار مختلف اجتماع در منابع آمده معمولاً به صورت پراکنده به این موضوع پرداخته شده است و اثر پژوهشی مشخصی که به موضوع مورد بحث اختصاص داشته باشد تالیف نشده است. در عین حال از پژوهش هایی که در ارتباط با موضوع صورت گرفته است، می توان به خاتم پیامبران اثر محمد ابو زهره اشاره کرد که در چهار جلد به بررسی سیره پیامبر و بیان تاریخ رویدادهای زمان پیامبر پرداخته است و کتاب تاریخ اسلام تا سال چهارم هجری تالیف اصغر منتظرالقائم که در شش فصل تدوین شده از جمله کتابهایی می باشد که اشاراتی به این موضوع داشته است ولی بیشتر بر اساس سیر تاریخی جامعه تدوین شده و اشاراتی نیز به موضوع داشته است. از دیگر کتابهایی که مرتبط با موضوع تالیف شده می توان به سیره پیامبر در رهبری و انسان سازی اثر سالم صفار اشاره کرد که در نه فصل تالیف شده است که در هشت

فصل اول آن ابعاد مختلف شخصیتی پیامبر را مورد بررسی قرار داده است که این کتاب به رغم اشارات خوبی که به موضوع داشته است به طور منسجم و کامل به موضوع مورد بحث پرداخته است. همچنین مصطفی دلشاد تهرانی نیز در سیره نبوی خویش تا حدودی به این موضوع اشاره کرده است و آثار دیگری مانند تاریخ پیامبر اسلام تالیف محمد ابراهیم آیتی، محمد رسول اکرم تالیف فتحی رضوان، سیره رسول الله اثر عباس زریاب و محمد رسول الله تالیف عقیقی بخشایشی و در کل کتب مختلف سیره به طور پراکنده و غیر منسجم اشاراتی به این موضوع داشته اند. بدین ترتیب پژوهشهایی که در این مورد ارائه شده به بخشهایی از این موضوع پرداخته اند و به طور اختصاصی از کنکاش و بررسی این موضوع دور مانده اند.

۶-۱- روش تحقیق و مراحل آن

توصیفی- تحلیلی به شیوه تحلیل محتوی و روش گرد آوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه ای است.

۷-۱- بررسی منابع و مآخذ

۱-۷-۱- منابع دینی

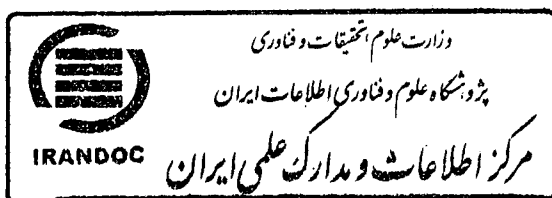
الف قرآن مجید: کتاب هدایت و یکتا پرستی است، که برای راهنمایی و راهگشایی بشر نازل شده است تا به کمک آن مسیر هدایت را پیدا کند. قرآن، کلام حق تعالی است که برای یک زمان خاص نازل نشده است، بلکه از گذشته و آینده و تا لحظه مرگ بشر خبر میدهد. با بیان زندگی گذشتگان درس عبرتی برای آیندگان است. در قرآن به صورت گسترده اقشار مختلف اجتماع را مورد بررسی قرار داده و در بسیاری از آیات به جامعه آن زمان اشاره کرده و رفتار پیامبر (ص) را با مردم تحلیل کرده و چهارچوب این رفتار را مشخص می کند، به نحوی که نکات بسیار ارزنده ای را می توان از آن برداشت نمود.

۱-۷-۲- سیره نگاری

سیره رسول الله (ص) در زمان حیات ایشان نیز مورد توجه بود ولی با نفوذ و گسترش اسلام در دیگر مناطق، مسلمانان بیشتری خواهان آگاهی از سیره و زندگی حضرت رسول (ص) بودند، به همین دلیل، کسانی که از زندگی ایشان آگاه بودند و برای آشنایی دیگران این اطلاعات را برای مردم بیان می کردند.

از جمله این افراد می توان عبدالله بن عباس را نام برد. اگر از وی چیزی می پرسیدند در صورتی که از قرآن بود، همان مطلب را از قرآن می گفت و اگر از رسول خدا در آن باره مطلبی آمده بود آن را بیان می کرد (ابن

سعد، ۱۴۱۰: ۲۸۱).

الف - "سیره النبویه" تالیف عبدالملک بن هشام، که به سیره ابن هشام شهرت دارد و یکی از دو منبعی است که در سیره و مغازی حضرت رسول (ص) از شهرت زیادی برخوردار است. این کتاب در اصل از محمد بن اسحاق (۱۵۱-۸۵) هجری است که ابن هشام به روایت زیاد بن بکایی خلاصه و بازنویسی کرده است.

ابن هشام کتاب خود را با انتخاب اخبار عالی آرایه کرده و آن را به سیره و مغازی اختصاص داده است که از تولد تا مبعث و نیز نسب و نامها، فضایل، زنان و غیره... در مورد آن حضرت را بیان کرده است که در بسیاری از موارد نکات بسیار زیادی را درباره اقشار مختلف اجتماع آورده است.

ب - "البدایه و النهایه": از کتب دیگری که به سیره پیامبر (ص) پرداخته می‌توان به "البدایه و النهایه" تالیف اسماعیل بن عمرو بن کثیر قریشی معروف به ابن کثیر دمشقی حنبلی (۷۰۱-۷۷۴ ه) اشاره کرد که وی از مورخان و عالمان قرن هشتم هجری است که آثار فراوانی را بر جای گذاشته است و از مهمترین آنها کتاب البدایه و النهایه می‌باشد که تاریخ پیش از اسلام و دوران اسلامی را به صورت سال شماری بیان کرده است و یکی از بخش های اصلی این اثر موضوع سیره نبوی است. از این اثر در موارد متعددی برای این رساله استفاده شده است.

۱-۷-۳- مغازی و فتوح

در این کتاب ها شرح جنگهای رسول اکرم (ص) و محل وقوع آن و درگیری های زمان خلافت شرح داده شده است. این کتاب ها علاوه بر بیان حوادث و جنگها، اطلاعات ارزشمندی را درباره اقشار مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی آن دوران می‌دهد. از جمله، می‌توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

الف - "کتاب مغازی" تالیف محمد بن عمر واقدی (متوفی ۲۰۷ ه).

محمد بن عمر واقدی در مدینه متولد شد و از سنین نوجوانی به سختی در باره کسب معلومات مربوط به سیره و جنگ های رسول الله (ص) کوشش کرد با توجه به گفته ابن ندیم نام این کتاب "التاریخ و المغازی و المبعث" است و به نظر می‌رسد که کتاب مغازی بخشی از کتابی بزرگ مشتمل بر تاریخ و مغازی و مبعث است. از ویژگیهای برجسته مغازی بیان تاریخ تمامی جنگها به طور دقیق و مشخص است، آنچه ازین اثر برای پیشبرد مطالب در این رساله مفید واقع شده است بیشتر درباره اقشار سیاسی و چگونگی برخورد پیامبر با این اقشار است.

ب- "الفتوح" تالیف ابو محمد احمد بن اعثم کوفی الکنندی (متوفی ۳۱۴هـ) محدث، شاعر و مورخ شیعی قرن سوم و چهارم است. این کتاب از معتبرترین متون تاریخ اسلام است که تا این اواخر از سوی مورخان و شرح حال نویسان نسبت به آن بی توجهی شده است. تنها نسخه متن عربی آن، طی یکی دو دهه اخیر در دسترس عموم قرار گرفته است. اما آنچه از الفتوح برای این رساله استفاده می‌شود چگونگی برخورد نبی اکرم (ص) با اقشار مختلف در حین این فتوحات می‌باشد.

۱-۷-۴- طبقات

در این گونه کتاب‌ها، شرح حال افراد در یک دوره زمانی خاص یا یک دسته از علوم گوناگون توضیح داده می‌شود که به آن طبقه می‌گویند. در کتابهای طبقات مطالب سودمندی درباره بزرگان تاریخ ذکر شده است. ازین جمله می‌توان کتاب "طبقات الکبری" را نام برد.

"الطبقات الکبری" تالیف محمد بن سعد بن منیع (متوفی)، مشهور به ابن سعد و کاتب واقدی است. وی مورخ و سیره نویس مشهور بغداد بوده است. این کتاب از قدیمی‌ترین آثار در زمینه‌های طبقات و مشتمل بر تاریخ دو قرن نخست اسلام است که اطلاعات جامه و گسترده‌ای را درباره صحابه، تابعین، عالمان تا زمان مولف می‌دهد. الطبقات الکبری شامل ۸ جلد است که جلد اول در مورد پیامبران و نیاکان حضرت محمد و وقایع دوران بعثت است در جلد دوم حوادث زمان هجرت تا رحلت رسول الله (ص) مطرح شده است و شش جلد دیگر شامل شرح حال شخصیت‌های صدر اسلام تا سال ۲۳۰ هجری می‌شود که تعدادی ازین شخصیت‌ها، زنان صدر اسلام هستند. این کتاب از نظر نامه‌های رسول خدا- که شرح مفصلی پیرامون آن دارد- و پادشاهانی که پیامبر (ص) آنها را به اسلام دعوت نمودند، اقشار اجتماعی مختلف از قبیل یهودیان، مسیحیان و بسیاری از اقشار دیگر حائز اهمیت است و در این رساله از آن بهره گرفته شده است.

۱-۷-۵- تاریخ‌های عمومی

به کتاب‌هایی که مورخان اسلامی از زمان خلقت بشر تا ظهور اسلام و دوران پس از آن تا زمان خود نگاشته‌اند، تواریخ عمومی می‌گویند. این روش از قرن سوم هجری در نگارش تواریخ به کار گرفته شده است و مورخان بزرگی همچون یعقوبی، طبری، مسعودی و... در این زمینه رشد کرده‌اند. ایشان اطلاعات مهم علمی را با سیاحت و گشت و گذار در مناطق مختلف، به دست آورده‌اند و در واقع، مسیر تاریخ‌نگاری عمومی را بنیان نهاده‌اند. کتابهای زیر نمونه‌هایی شناخته شده تواریخ عمومی به شمار می‌آید:

الف - "تاریخ یعقوبی" تالیف احمد بن یعقوب مشهور به ابن واضح یعقوبی.

از یعقوبی در منابع شرح حال به این نام یاد شده است. وی به عنوان کاتب و اخباری شهرت دارد. لقب نخست، به دلیل شغل دبیری وی در دربار عباسی و لقب دوم، به اعتبار مورخ بودن وی و آشنایی او با اخبار تاریخی گفته شده است. یعقوبی به عنوان مورخ و جغرافیدان، آثاری را در این دو زمینه تالیف کرده است. مهمترین کتاب یعقوبی، تاریخ اوست. این کتاب، یک دوره تاریخ عمومی است که به هبوط آدم تا ظهور اسلام و حوادث پس از اسلام پرداخته است. این اثر با توجه به تاریخ نگارش آن، قدیمی ترین تاریخ عمومی در تمدن اسلامی محسوب می شود. شیوه نگارش این اثر به صورت تاریخی است. بنا بر این نکات برجسته ای را در آن می یابیم که با توجه به دسته اول بودن این منبع بسیار حائز اهمیت می باشد.

ب - "تاریخ الرسل و الامم و الملوک" تالیف محمد بن جریر طبری

وی در آمل به دنیا آمد و در سن ۸۴ سالگی در بغداد فوت کرد. طبری در علوم رایج زمان خویش همچون فقه، حدیث و تاریخ تبحر داشت. طبری از نظر مذهبی سنی بود ولی تعصب شدیدی نداشت. طبری بیش از بیست جلد کتاب تالیف کرد که تاریخ الامم و الملوک مشهور به تاریخ طبری، مهمترین تاریخ نامه روایی و سال شماری اسلامی است. تاریخ طبری شامل دو بخش عمده است: پیش از اسلام و پس از اسلام. وی در بخش اول کتاب به مباحث خلقت پیامبر، امت های پیشین، تاریخ پادشاهان ایران و روم پرداخته است. ترتیب ذکر حوادث در این بخش بر اساس ترتیب انبیاء و جایگاه تاریخی حوادث است. بخش دوم تاریخ طبری شامل حوادث دوره اسلامی از زمان اول هجرت به شیوه سال شماری تا وقایع سال ۳۰۲ هجری می شود. در این اثر استفاده بهینه ای از مطالب شده است. اما مشکلی که در تاریخ طبری وجود دارد، نقل روایت های گوناگون در مورد یک واقعه به طور متناقض است که خواننده را در انتخاب دچار سردرگمی می کند.

ج - "مروج الذهب" تالیف ابوالحسن علی بن مسعودی (متوفی ۳۴۶).

ابوالحسن علی بن حسین مسعودی از نوادگان عبدالله بن مسعود، صحابی بزرگ رسول خدا (ص) بود و به همین دلیل به مسعودی شهرت یافت. مسعودی با پرهیز از ورود به مسائل سیاسی به مسائل علمی و فرهنگی پرداخت و در رشته های مختلف مانند هیات و نجوم، جغرافیا، حدیث و اخبار و فقه و تاریخ مهارت کسب کرد. وی در کتابهای خود یاد آور شده که مسافرت های زیادی به شهرها و منطق شرق و غرب کرده است و به همین دلیل اطلاعات جغرافیایی قابل توجهی در نوشته های او به چشم می خورد. آثار فراوانی توسط وی نگاشته شده است اما، تنها چند اثر باقی مانده است، از آن جمله می توان کتابهای "مروج الذهب و معادن الجواهر" و "التنبیه

و الاشراف را نام برد که خلاصه مروج الذهب است. روش مسعودی در تاریخ نگاری، موضوعی است، هر چند وی شیوه موضوعی و سالشماری با هم در اثر خود به کار برده است و ترتیب زمانی را هنگام پرداختن به یک موضوع رعایت کرده است.

مروج الذهب دارای دو بخش است. در بخش نخست، تاریخ خلقت انبیاء و ملت های مختلف تا قبل از بعثت (ص) بیان شده است و بخش دوم کتاب با مطالبی در مورد بعثت پیامبر آغاز می شود و با ذکر حواث تا پایان سال ۳۳۶ هجری پابن می یابد. در این کتاب اطلاعات مفیدی از جمله دیانت عرب قبل از اسلام، بشارت نبوت، اسلام آوردن سلمان فارسی و... از جمله مواردی است که در این اثر می باشد که در این نوشتار مورد استفاده قرار گرفته است.

ح "الکامل فی التاریخ" نوشته ابوالحسن علی بن محمد شیبانی مشهور به ابن اثیر (متوفی ۶۳۰ ه) مورخ، ادیب و محدث صاحب دو کتاب تاریخی الکامل و اسد الغابه می باشد. کتاب "الکامل فی التاریخ" مشهورترین کتاب وی و جامع ترین تاریخ عمومی است که بیشتر آن درباره تاریخ اسلام است. مطالب این کتاب به آغاز خلقت تا پایان سال ۶۲۸ هجری اختصاص یافته است.

ابن اثیر کتاب الکامل را بر اساس سنوات یا به شیوه سالشماری در ذکر تاریخ اسلام تنظیم کرده است و رویدادهای تاریخی را بر حسب اولویت و عظمت ظاهر آن نقل نکرده است. وی با انتخاب آنچه موافق عقل بوده، مطالبی را بر آن افزوده و روش جدیدی را در این تالیف به کار برده است.

فصل دوم

ساختار اجتماعی و قومی عربستان

۱-۲- ساخت اجتماعی عربستان

جزیره‌العرب سرزمینی پهناور در کرانه شرقی دریای سرخ و جنوب غربی قاره آسیا است. این شبه جزیره که بزرگترین شبه جزیره دنیا است، از غرب به دریای احمر، از شمال به فلسطین و شامات (سوریه و اردن فعلی)، از شرق به عراق و خلیج فارس و از جنوب به اقیانوس هند و دریای عمان متصل است.

صحرای حجاز دریایی از شن های روان و ریگ های تفتیده و سوزان است. رشته کوهی بلند با دره هایی عمیق به نام سُرّاء که به موازات دریای سرخ امتداد دارد، در آن وجود دارد. این رشته کوه ناحیه هموار ساحلی تهامه را از ارتفاعات و بیابانهای مرکزی جدا می کند. در میان رشته کوه سُرّاء راههای شنی ای وجود دارد که بعضی از آنها در دره های به قبله مسلمین، کعبه، منتهی می گردد.

در منطقه عمومی جزیره‌العرب به سبب کمبود بارندگی، منابع طبیعی، غیرطبیعی و آب، وجود ندارد. از این رو دارای صحراها و دشتهای خشک و سوزان و در نتیجه غیرقابل کشت است که تا فرسنگ ها نشانه ای از حیات در آن دیده نمی شود. ساکنان حجاز، بجز شهروندان چند شهر کوچک، در صحراها و بیابانهای مخوف آن پراکنده و خانه به دوش بودند.

این اوضاع و احوال جغرافیایی بر نظامهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی حجاز تأثیر اساسی داشته است. این وضعیت، صحرانشینی و زندگی کوچکی را بر شهرنشینی و اسکان غالب کرده، و مانع تشکیل شهرها و

جوامع بزرگ در منطقه ای مشخص شده بود. لذا تشکیل دولت هایی متمرکز که مبتنی بر اصل احترام به حقوق شهروندان و عدم لحاظ سفارش بزرگان و رؤسا و هم قبیله ای و عشیره ای باشند، در چنین سرزمینی مشکل بود. (بغدادی، ۱۹۷۸: ج ۴، ۲۸۰) از آنجا که تحلیل پدیده و وقایع تاریخی بدون تحلیل و بررسی وضعیت و ساخت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بستر آنها ممکن نیست، در ادامه به بررسی اوضاع و احوال بستر ظهور اسلام می پردازیم.

در شبه جزیره عربستان، قبل از اسلام، دو نوع ساخت اجتماعی قابل مشاهده است که نتیجه دو شکل زندگی اجتماعی در آنجا است.

نخست بادیه نشینی که شیوه زندگی بیشتر قبایل عرب است. بادیه نشینان کسانی هستند که در بیابانها و صحراها در خیمه هایی از مو یا کرک و پشم شتر بافته شده، زندگی می کنند و امرار معاش و ارتزاقشان از دامداری و لبنیات شتر است. حرکت و انتقال از جایی به جای دیگر (کوچ) لازمه این نوع ساخت اجتماعی است. در فرهنگ اجتماعی بادیه نشینی چیزی به نام «وطن» وجود ندارد. و دوم شهرنشینی، مثل ساکنان مکه، یثرب و طائف. شهرنشینان کسانی هستند که در شهر و خانه هایی که از گل پخته (خشت) ساخته شده است، زندگی می کنند. این نوع ساخت اجتماعی کاملاً به زمین و استقرار برای تجارت یا زراعت یا بعضی از حرفه ها یا صنایع دستی وابسته است. (هتی، ۱۳۶۶: ۵۱) در این نوع فرهنگ «ملیت» و «سرزمین من» وجود دارد.

شهرنشینی در اینجا به اصطلاح جامعه شناختی امروزی نیست بلکه صرفاً به معنای استقرار دایمی در سرزمینی خاص است. از اینرو از لحاظ اندیشه، نحوه زندگی و نظام اجتماعی به معنای امروزی شهرنشین نیستند بلکه بین روش آنها با بدویهای جاهلی نقاط مشترک و مشابهی در سطح ادراک و فرهنگ وجود دارد. (حسین، ۱۴۱۷: ۳۰). نمونه بارز این ادعا خصومتی است که بین اعراب در نصب حجرالاسود پیدا شد؛ هر قبیله میخواست افتخار نصب حجرالاسود را از آن خود کند، تا آنجا که نزدیک بود خصومت به نزاع منجر شود. فرزندان «عبدالدار» و «عدی» با ظرفی خون آمدند و دست های خود را در آن فرو بردند و سوگند خوردند که تا سر حد مرگ، مقاومت کنند. در این موقع «سهمیان» و «مخزومیان» نیز با آنان هم قسم شدند، این گروه را در تاریخ «لعه‌الدم» یا لیسندگان خون می نامند، تا اینکه ابوامیه بن المغیره چنین گفت: اول کسی که از «باب السلام» وارد شود، داور آنها گردد، آنان پذیرفتند. در این زمان حضرت محمد (ص) وارد شد. وقتی او را دیدند، گفتند: این همان «امین» قریش است و ما به او خوشنودیم. وقتی پیامبر از ماجرا آگاه شد، تنپوشی درخواست کرد، آنگاه سنگ را بر آن نهاد و گفت: هر قبیله، گوش های از آن را بگیرد و بلند کند. وقتی سنگ مقابل جایگاه رسید، حضرت سنگ را با دست خود در جایش قرار داد (العالمی، ۱۴۰۲: ج ۱، ۱۳۳).